

ارزیابی تاثیرات شاخص های جغرافیایی انسانی و طبیعی معماری قلعه زیویه

فرخ عبودی^۱: دانشجوی دکتری، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی تبریز، واحد تبریز، ایران

farokhobodi@gmail.com

سحر طوفان: استادیار، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی تبریز، واحد تبریز، ایران

Sahar.toofan@iaut.ac.ir

چکیده:

غرب ایران در هزاره اول قبل از میلاد سرشار از رخدادهای تاثیر گذار در زمان حکومت های آشور و اورارتو بود. در این میان نیاز به دفاع از سرزمین، ماناها را مجبور به ساخت بناهای مستحکم برای جلوگیری از غارت و تخریب کرد. در این زمان، سازه ای بزرگ در محلی موسوم به (تپه زیویه) ایجاد شد که از طرف محققین به عنوان (قلعه) یا (کاخ - دژ) معرفی شده است. در تحقیق حاضر که با روش، تحلیلی - تطبیقی و روش وزن دهی انجام می شود، در تلاش هستیم وزن تاثیر گذاری هر یک از این فاکتورها را در معماری قلعه زیویه مشخص کنیم تا ضمن شناخت تخصصی این اثر معماری فاخر، ویژگیهای جغرافیایی انسانی - طبیعی منطقه زیویه شهرستان سقز را بشناسیم و از این داده ها در طراحی آثار مخصوص این منطقه استفاده نماییم. برای انجام این کار برداشت های میدانی از پلان معماری انجام گرفته است. در نهایت با استفاده از نظرات متخصصین فاکتورها وزن دهی می شود. نتایج تحقیق حاکی از آن است که ترکیبی از فاکتورهای جغرافیای طبیعی و انسانی بر مکانیابی، طراحی و معماری زیویه تاثیر گذار بوده که از میان عوامل طبیعی، توپوگرافی و اختلاف ارتفاع حایز رتبه اول و از میان عوامل انسانی، فاکتور امنیت بیشترین وزن را داشته است.

کلید واژه: شاخص های جغرافیایی، معماری، قلعه زیویه، انسان و طبیعت

^۱ نویسنده مسئول مکاتبات

مقدمه:

تپه ی باستانی زیویه یکی از آثار معماری مهم قبل از اسلام در استان کردستان می باشد. این محوطه ی تاریخی که ترکیبی از آثار انسانی بر روی تپه ای طبیعی می باشد که در ۴۰ کیلومتری شرق سقز و در بخش زیویه کنار روستایی با همین نام قرار گرفته است. شهر سقز پایتخت مانائیا بوده که مانا یکی از طوایف ماد بوده اند چون سیستم حکومتی ماد مرکب بوده از سی ایالات و امیر نشین و در واقع مجموع حکومت مادی یک کنفدراسیون امروزی بوده است، پایتخت و محل قدیمی شهر ناحیه شرقی کنونی است. در سال ۱۳۲۵ اولین بار، این منطقه باستانی شناسایی شده است. ایوب ربنو به مدت ۸ سال با حفاری های خود صدمات فراوانی به این محوطه این بنا وارد نمود (معمدی، ۱۳۷۴: ۳۴). آندره گدار نتیجه ی مطالعات خود را در سال ۱۹۵۰ به چاپ رساند (muscarella, 1977: 198). از آن تاریخ به بعد مطالعات متعددی بر روی این محوطه ی باستانی انجام گرفته است که بیشتر از نظر تاریخی و باستان شناسی حائز اهمیت می باشد، اما فارغ از این وجه زیویه، خود یک اثر فاخر معماری نسبت به عصر خویش است.

ماناها، حکومت ایرانی مستقل محلی که در سده های ۹ تا ۷ ق.م در غرب ایران در اوج قدرت بودند. این حکومت همواره در منطقه مورد هجوم همسایگان، آشوریان و اورارتوها قرار داشته اند. ماناها برای دفاع از منطقه تحت تسلط و جلوگیری از تهاجم همسایگان خود استحکامات مختلفی ساختند. ساخت بنای قلعه های حکومتی، یکی از این اقدامات پیش گیرانه آنها بود. قرار گرفتن بناها در مکان مرتفع می تواند دلایل بسیاری داشته باشد؛ همچون نزدیکی به آسمان به عنوان جایگاه خدا، دیده شدن بنا از نقاط مختلف، جلوگیری از دسترسی آسان به بنا در زمان تهاجم و بعضی دلایل دیگر. بنای مشهور به قلعه زیویه نیز بر بلندای تپه ای مرتفع و تا حدودی غیرقابل نفوذ قرار گرفته است؛ از این رو، بنای مکشوف در این تپه از زمان معرفی آن تا به حال از طرف محققان به عنوان «قلعه» یا «کاخ - دژ» معرفی شده است. بنای کشف شده در تپه باستانی زیویه از طرف باستان شناسان و پژوهشگران به مدت ۷ دهه به عنوان قلعه یا کاخ - دژ معرفی شده است. این تپه در سال های ۱۳۵۵ تا ۱۳۵۷ ه.ش توسط «نصرت الله معتمدی» و پس از انقاب نیز توسط او و «سیمین لک پور» مجموعاً با ۱۲ فصل (هژبری، ۱۳۹۴ الف) کاوش شده است. ایشان نیز هم چون دیگر محققین، همواره از واژه قلعه برای این بنا استفاده کرده اند.

غیر از معماری ساخت دیوارهای محوطه، تزئینات داخلی، نقوش حیوانات در نقش شیر و شکار، ایجاد نقوش و طرح ها در جهت طولی اشیاء به ویژه در غلافها، خود یک موضوع معماری داخلی می باشد که نیاز به بررسی و مطالعه ویژه ای دارد. شروع استقرار و آغاز هنر و معماری قلعه زیویه از اواخر عصر آهن ۲ تا عصر آهن ۳ (۸۰۰ تا ۵۵۰ ق.م) و دوره مادها (میان قرن ششم ق.م) ادامه داشته است و تمامی سبکهای موجود در محوطه باستانی زیویه را از لحاظ زمانی پوشش می دهد. بر این اساس دوره های کوتاه مدتی چون سبک صرفاً محلی، آشوری، اورارتویی و سکایی ها نمی تواند به تمام آثار معماری زیویه تعمیم داده شده و تمامی هنرهای زیویه را پوشش دهند (ساعتی، ۱۳۹۳: ۱۲۳). مطالعه ی هنرهای معماری داخلی و خارجی زیویه از نگاه اثرات جغرافیایی نگاه ویژه ای به زیویه است که یک نوع تحقیق بین رشته ای را در پی خواهد داشت، تحقیقی که از تخصص های علوم مختلف بهره می گیرد و در نهایت به شناخت واقعی شاخصه های موثر بر معماری زیویه می رسد. این دیدگاه گاهی از تفکرات استقرایی و گاهی از روش های قیاسی بهره می گیرد. باتوجه به اثرگذاری شاخص های جغرافیایی بر وجوه زندگی در همه عرصه ها، در تحقیق حاضر بر آن هستیم تا این شاخص ها را ارزیابی، وزن دهی و سازمان دهی نمائیم.

مبانی نظری تحقیق:

اگر چه زیویه در دوران چین خوردگیهای طبیعی جنوب شهرستان سقز قرار گرفته ولی همچون کوه ها و ارتفاعات حاصل از فعالیت های آتشفشانی ساختاری مجزا از دیگر ارتفاعات مجاور را دارد. به شکلی که اطراف آن با تپه های مجاور دره ای ایجاد شده است. راس تپه در جبهه مشرف بر ضلع جنوبی تا ارتفاع ۵۰ متری صخره ای بوده و به صورت دیواره ای نسبتاً صاف دسترسی به قله ی تپه را مشکل و یا غیر ممکن ساخته است. جبهه شمال قلعه دارای شیبی نسبتاً تند بوده و باز هم به شکلی کاملاً طبیعی چهره ای نفوذ نا پذیر به آن بخشیده است. چنانچه دینچه مخرج «ز» و «س» تقریباً یکی است و احتمال دارد که این دو حرف به جای یکدیگر به کار روند، به همین دلیل این احتمال نیز می توان داد که دو کلمه «سیو» و «زیو» در اصلی یکی باشند. در کردی «زیو» به دو معنی آمده است: اول اینکه معنی آن که امروزه نیز بسیار مستعمل است (نقره) می باشد و معنی دیگری که در پی آن می آید متاسفانه فراموش گشته و بسیار کم استفاده می شود و در واقع آنچه که بکار می رود یکی از مشتقات «زیو» است و آن (زیوان) می باشد که به معنی «نگهبان و خادم و کلید دار قبوری است که اشخاص مورد احترام مردم در آن دفن شده است.

کاوشهای علمی زیویه دقیقاً دوم خرداد ماه ۱۳۵۵ توسط هیات اعزامی از مرکز باستان شناسی ایران به سرپرستی آقای نصرت الله معتمدی شروع گردد و تا سال ۱۳۵۷ همه ساله بر اساس برنامه ای مشخص کاوش به مدت ۷۰ روز ادامه داشت و پس از انقلاب تا سال ۱۳۷۳ هیچگونه حفاری صورت نگرفت تا بالاخره در این سال حفاری دوباره شروع گردید. این بار نیز مسئول هیات اعزامی را شخص نامبرده به عهده داشت و تا سال ۱۳۷۷ حفاری را در آنجا ادامه داد و گزارشی به عنوان «زیویه قلعه مانایی، مادی» منتشر کرد که بسیاری از زوایای تاریک این قلعه را روشن نمود و دیواره های قلعه را که از خاک بیرون آورده بودند مرمت کردند که اکنون از دور بر روی تپه همچون نگینی نمایان و هر ساله هزاران عاشق میراث این مرز و بوم را به زیارت می طلبد.

این قلعه بر روی مصطبه هایی ساخته شده که انعطاف بسیار خوبی در برابر زلزله می تواند از خود نشان دهد به نوشته حفار آن طراحی این مصطبه ها به شکلی است که قادر به تحمل لرزش های ناشی از زلزله می باشند. دلیل دیگری که می توان برای مقاومت دیوارها در برابر حوادث طبیعی ذکر نمود وجود زه کشی خوب در همه جای قلعه است، به طوری که آبهای ناشی از برف و باران را به شیوه ای کاملاً اصولی به داخل چاهی که عمق آن بیش از ۲ متر بوده هدایت نموده اند و این چاه به وسیله ی کانالی به خارج از قلعه بر روی صخره های جنوبی وصل می گردید و آب داخل قلعه را به بیرون انتقال می داد. این شیوه ی زه کشی بدون استناد در تمامی فضاهای ساخته شده بروی پوشش یا سقف صورت گرفته است. دیوارهای این قلعه بر اساس شیوه ی معماری که در زیویه بوده پیوسته بر روی پی سنگ ساخته شده است و این نیز دلیلی بر استقامت آن باشد.

روش تحقیق:

روش تحقیق، تحلیلی - تطبیقی می باشد که در آن به صورت تخصصی، کیفیت، حدود و روش های اجرای طرح های هندسی سنجیده می شود. با مراجعه به محل داده های مورد نیاز برداشت و ضمن تطبیق شواهد تاریخی، ادبی، اجتماعی و دینی سعی در تحلیل نتایج داریم. هر شکلی که مورد استفاده قرار گرفته است از

بعد تاریخی هندسی و ادبیات معماری مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرد. در این مرحله با استفاده از روش دلفی اطلاعات مورد نیاز و تطبیق شواهد علمی با استفاده از نظر متخصصین گردآوری می شود تا به نتایج مشخصی برسیم.

سوالات تحقیق:

- بنای قلعه زیویه در طول تاریخ چه کارکردهایی داشته است؟
- بین معماری قلعه زیویه و اندیشه های سیاسی چه رابطه ای وجود دارد؟
- نحوه نگرش مردم به بنای قلعه زیویه در قبل و بعد از اسلام چگونه بوده است؟

فرضیه تحقیق:

به نظر می رسد بین شاخصه های جغرافیایی انسانی و طبیعی آثار هنری قلعه زیویه رابطه معنا داری وجود داشته باشد.

بیان مسئله:

یک اثر فاخر معماری در طول تاریخ تغییرات متعددی را به خود می بیند. قلعه زیویه نیز از جمله این بناها و آثار معماری می باشد که دارای تاریخی کهن است. بررسی آثار و نشانه های معماری می تواند نحوه اندیشه های سیاسی، دینی و شاخصه های کارکردی آن را در طول تاریخ مشخص نماید. در این تحقیق می خواهیم از طریق مطالعه ی بنای قلعه زیویه، نحوه تکامل آن و سیر اندیشه دینی را بررسی و تحلیل نماییم و بدانیم آیا این اثر در قبل از اسلام بنای مهمتری تلقی شده است یا بعد از اسلام، و آیا ظهور دین اسلام تاثیر مثبتی در شکوه عظمت این اثر معماری داشته است یا بر عکس. با ظهور اسلام نقش و اهمیت این بنا منبجث از اندیشه های دینی کاسته شده است. مسئله اصلی این تحقیق سرنوشت این اثر معماری با تغییر نگرش دینی در طول زمان می باشد که نیاز به تحلیل دارد. در این مسیر لازم است کلیه اندیشه های دینی در رابطه با تحلیل موجودیت و کارکرد مجموعه قلعه زیویه به درستی بررسی و طبقه بندی شود و در رابطه با هر کدام شاخص ها مستندات علمی ارائه گردد تا بتوانیم تحلیل جریان را به درستی انجام دهیم. اگر بر روی این مسئله کار علمی، مستند و مستدلی انجام نگیرد، راه برای دامن زدن به افسانه ها و روایت های غیر علمی باز خواهد شد که تحقیق حاضر در راستای حل این مسئله انجام گرفته است.

اهمیت و ضرورت تحقیق:

با توجه به این که زیویه بر سر راه لشکرکشی های بزرگ آشوریان و اورارتوها بوده و نیز قرار گرفتن این بنا بر روی تپه ای مرتفع، این ذهنیت در پژوهشگران تقویت شده که این بنا یک دژ دفاعی بوده است. غرب ایران در هزاره اول قبل از میلاد همواره سرشار از رخدادهای گوناگون سیاسی بوده است. تاریخ سده ۷ تا ۹ ق.م. در غرب ایران محلی برای خودنمایی حکومت های مختلف از جمله آشورها و اورارتوها بوده است. در این میان یک حکومت ایرانی به نام «مانا» بر غرب ایران به عنوان حکومتی محلی فرمان می راند که هر از چند گاهی توسط همسایگانش مورد تهاجم قرار می گرفت. مانایی ها در قبال این حکومت ها، گاهی موضع بی طرف و گاه موضع دوست داشتند. ایجاد و ساخت بناهای متنوع از الزامات هر حکومتی در طول زمان حاکمیت بوده است. قلعه های حکومتی و نیایشگاه ها از این نمونه بناها هستند؛ هر چند اطلاعات دقیقی از وجود نیایشگاه در این دوره، یعنی در این منطقه در دست نیست، اما می توان با این عنوان، نگاهی جدیدتر به آئین موجود در این منطقه و دوره مانایی ها داشت. از آنجاکه معمولاً حکومت ها دین رسمی داشته اند، هم پای روستاها و شهرهایی که به تدریج شکل گرفته و گسترش می یافتند، مجموعه هایی با ظاهری نسبتاً مشابه به وجود آمده و شروع به توسعه نموده اند که از آن ها با عنوان «قلعه» یاد می شود (زارعی و حیدری، ۱۳۹۳: ۱۹۹). در بخش زیویه و بر بلندای تپه ای در مجاورت روستای زیویه، بنایی قرار دارد که از طرف محققان از زمان کشف آن تاکنون به عنوان «قلعه ای حکومتی» در هزاره اول قبل از میلاد معرفی شده است.

هدف تحقیق:

- شناسایی عوامل تاثیر گذار بر کارکرد بناهای قلعه زیویه با تاکید بر شاخص های جغرافیایی انسانی و طبیعی
- تحلیل تغییرات اندیشه های سیاسی، دینی و تاثیر آن بر معماری

مروری بر پیشینه پژوهش:

با مطالعه تحقیقات انجام شده در زمینه موضوع مورد مطالعه، می توان گفت تحقیقی که تمام زوایای موضوع را پوشش دهد هنوز با این عنوان انجام نگرفته است. مهم ترین تحقیقاتی که انجام شده، بیشتر از زوایای باستان شناسی و مسایل تاریخی به مسیله نگاه کرده اند. از سال ۱۳۲۵ که قلعه زیویه کشف شده است تحقیقات متعددی روی آن انجام گرفته است. قلعه ی زیویه بنا به نوشته ی دیاکونوف از دژ زیویه (دو بار در منابع آشوری در شمار قلاع مانایی ها که تسخیر شده بود یاد شده است: یکی در عهد سارگن دوم در سالنامه ها ذیل سال ۷۱۶ و در عهد آشوربانی پال ذیل سال، ۶۵۹ و هم چنین در کتاب مادها و بنیانگذاری نخستین شاهنشاهی در غرب فلات ایران آمده است که «ایزیرتو همین سقز کنونی است زیرا دو قلعه از هشت قلعه ای را که بنا بوشارو سو، سردار آشور در زمان سلطنت آشوربانی پال نام برده نزدیک سقز کنونی می باشد.

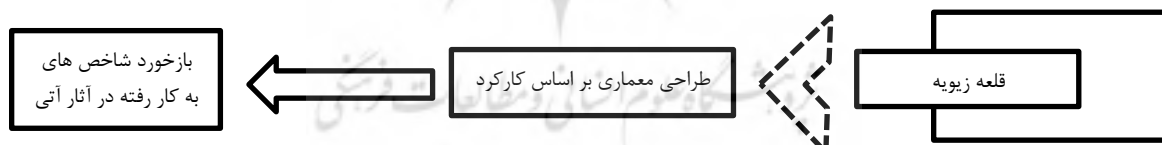
آنچه بیش از پیش ضرورت ایجاد این قلعه را فراهم ساخته است، واقع شدن در محدوده ای خاص بود که چه به لحاظ ژئوپولیتیک و هم از نقطه نظر ژئواکونومیک قدرت های کهن آسیا، یعنی آشور و اورارتو را متوجه خود ساخته است (سجادی، ۱۳۹۰: ۱۵۹). پس از کشف اتفاقی محوطه باستان شناختی زیویه در سال ۱۳۲۵ ه.ش. مطالعاتی در ارتباط با مانایی ها آغاز شد. در ابتدا «ایوب ر بالنوع (رنو)» به مدت ۸ سال در این تپه دست به حفاری تجاری زده است. با حفاری های غیر علمی و تجاری او از سال ۱۳۲۵ ه.ش. آسیب فراوانی به معماری باستانی زیویه وارد شده است. تپه زیویه و اشیاء به دست آمده از آن توسط «رومن گیرشمن»، «آندره گدار» و هیأت آمریکایی پروژه حسنلو مورد مطالعه قرار گرفت (ملازاده، ۱۳۸۳: ۲۲۳). این آثار از هجوم حفاران قاچاق آثار باستانی در امان نماند و آثار بسیار نفیسی از این تپه مهم باستان شناختی روانه کشورهای مختلف جهان شد و در اختیار مجموعه داران خصوصی و موزه های معتبر جهان قرار گرفته است. زیویه، یک موضوع پژوهشی تازه برای برخی از پژوهشگران بود؛ گیرشمن (گیرشمن، ۱۳۷۵: ۱۳۴۶) «بارنت» (Barnett, 1956, 1962)، «ویلکینسون» (Wilkinson, 1960)، «پرادا» (Porada & Ettinghausen, 1964)، «بومر» (Boehmer, 1964) و افراد دیگر نظریاتی در این باره دارند.

تحقیقات ادیت پرادا که دارای جنبه‌ی تاریخی است. پرادا معتقد است که بیشتر ترکیبات و تزئینات قلعه زیویه در دوره مادها ساخته شده‌اند. او تخریب محوطه‌ی زیویه را در اثر حمله سکایی‌ها می‌داند و معتقد است که پنهان کردن گنجینه‌ها به خاطر ترس از سرقت اشیاء توسط سکایی‌ها بوده است (prada, 1956: 141). بارنت نیز در مقاله‌ی ای، زیویه را با اشیاء زنجیری مقایسه کرده است که این نیز جنبه‌ی باستان‌شناسی و تاریخی دارد (barent, 1956: 188). خانم کنتور نیز از دیگر افرادی است که سبکهای آثار هنری زیویه را مطالعه کرده و با تجزیه و تحلیل نقوش بخش‌های مختلف، چنین نتیجه می‌گیرد که سبک ساخت آن الهام گرفته از سبک هنری آثار سنسینیاقی و طهران می‌باشد. «اربرت دایسون» نیز به مطالعات میدانی کوتاهی در زیویه پرداخته است و کاوش‌های محدودی در چند گمانه داشته‌اند؛ وی در چند مقاله به نتایج این فعالیت‌ها پرداخته است (Dyson, 1963; 1965). علاوه بر این «کایلر یانگ» درگاه نگاری تطبیقی عصر آهن ایران به نتایج حاصل از این مطالعات استناد نموده است (Young, 1965). به نظر می‌رسد تعداد قابل توجهی از اشیاء یافت شده از محوطه‌های باستانی دیگر در این منطقه، به عمد یا به اشتباه به نام زیویه ثبت شده باشند (Muscarella, 1977: 197 - 219). تلاش‌های بسیاری در این منطقه برای به دست آمدن موقعیت «ایزیرتو» پس از تطبیق دادن مکان باستانی زیویه با ایالت ایزنییه مانایی (Boehmer, 1964) صورت گرفته است. نخست آندره گدار، «قاپلانتو» را ایزیرتو خواند (Godard, 1950: 7) که این نظریه پس از مدت کوتاهی رد شد. پیشنهاد «فوخس» (Fuchs, 1994: 447-450) برای ایزیرتو، منطقه زیویه بوده است که مورد موافقت «جولیان رید» نیز قرار گرفت. برخی پژوهشگران ایزیرتو را به شکلی دقیق در شمال بوکان در دره زرنیه رود بر روی نقشه نشان داده‌اند (Chamaza, 1994: 112).

در سال ۱۳۶۴ ه.ش «حسان (اسماعیل) یغمایی» تپه قلاچی در ۷ کیلومتری شمال شهرستان بوکان در آذربایجان غربی را مورد کاوش قرار داد؛ پس از عملیات نجات بخشی هیأت ایرانی، کتیبه‌ای به خط آرامی کهن بر روی آجر لعاب دار به دست آمده است (یغمایی، ۱۳۶۴). این کتیبه، تنها کتیبه مکشوف از فرهنگ مانایی است. با انتشار کتیبه قلاچی و مطالعات «رسول بشاش کنزق، ۱۳۷۵» این قلاچی بود که به عنوان «ایزیرتو» ی باستان مطرح شد. لازم به یاد آور یست که تپه زیویه در دی ماه سال ۱۳۴۶ ه.ش با شماره ۷۶۲ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. زیویه که گاهی از آن به دژ و قلعه‌ی نظامی و گاهی گنجینه و خزانه نام برده شده، از جمله مکان‌هایی است که هم به واسطه‌ی حضور در فرهنگ شفاهی ساکنان این منطقه و هم جنبه‌ی کاوش‌ها و مطالعات انجام شده و نتایج به دست آمده از آن، همواره به عنوان یکی از کم نظیرترین سکونتگاه‌های اجتماعات انسانی فلات ایرانی در دوره‌های مختلف تاریخی مورد بحث و توجه بوده است (جدیدی، ۱۳۹۸). سایر تحقیقات نیز که در این موضوع انجام شده است بیشتر جنبه‌ی تاریخی و باستان‌شناسی دارد و تاکنون به طور گسترده‌ای وجوه مشترک معماری و جغرافیایی آن مورد مطالعه قرار نگرفته است. (نمودار ۱).

نقد کلی کارهای انجام شده در رابطه با قلعه زیویه :

- با بررسی‌های به عمل آمده در مورد کارهای انجام شده ذکر چند نکته حائز اهمیت است :
- ۱- اکثر آثار و تحقیقات انجام گرفته با رویکرد تاریخی و باستان‌شناسی بوده است و در آن کمتر به مباحث تخصصی معماری ورود کرده‌اند. با بررسی تخصص نویسندگان مقالات نیز این مسئله نیز روشن می‌شود.
  - ۲- موضوعاتی اینچنینی دارای ماهیت بین رشته‌ای می‌باشند و لازم است تخصص‌های مختلف در کنار یکدیگر با دید جامع به قضیه نگاه کنند.
  - ۳- اگر در بعضی تحقیقات انجام شده به صورت گذرا به معماری آثار یاد شده پرداخته شده باشد بیشتر مبتنی بر معرفی اجمالی و شناخت مصالح است، لازم است در مطالعات آتی روی پلان، فلسفه، معماری و الزامات کارکردی نیز بحث شود.
  - ۴- بر اساس اصل محیط پاسخده که در معماری مورد قبول متخصصین می‌باشد بناهای بررسی شده در زمان خود به مسائل روز پاسخگو بوده‌اند، لازم است اصولی که به پاسخگویی در عصر حاضر نیز منجر می‌شود حفظ گردیده و در آثار آتی از آن استفاده شود.

نمودار ۱ : مدل مفهومی اشتراکات معماری و بازخورد آن (منبع : نگارنده ۱۳۹۹)

Figure 1: Conceptual model of architectural commonalities and its feedback (Source: Author, 2019)

منطقه مورد مطالعه :

سقز شهر تاریخی (سکاها)

سقز یکی از شهرهای استان کردستان است که در شمال غربی استان و در فاصله ۱۹۸ کیلومتری از مرکز استان واقع شده است. از لحاظ موقعیت جغرافیایی حدوداً از شمال به بوکان، از غرب به بانه، از جنوب به دیواندره و از شرق به منطقه افشار (تکاب) منتهی می‌شود. منطقه باستانی زیویه از توابع شهرستان سقز می‌باشد و در فاصله ۵۴ کیلومتری این شهر در مسیر تکاب واقع شده است. عده‌ای از مورخین با استناد به آثار باستانی «زیویه» معتقدند که این شهر در نخستین اتحاد ماد با نام «ایزیرتا» - «ایزیرتو» نامیده شده و پایتخت ماننا که توسط مادها استحکاماتی در آن «ساخته و قرار گرفته است که زیویه و آرمانیت «روستای صاحب» و گیزیل بوده است که «قپلانتو» از آن جمله می‌باشند. نام امروز این شهر از قوم سکه، اسکیت، ساکز به یادگار مانده‌اند. «سقز نام خویش را از سکاییان یا سکه چنانکه آنان خود را می‌نامیدند، گرفته است (گیرشمن، ۱۳۷۲ : ۱۱۰). (شکل ۱).

شکل ۱: نقشه شهر سقز و محل قرار گیری قلعه زیویه (مأخذ: نگارنده ۱۳۹۹)
 Picture 1: Map of Saqqez city and the location of Zivieh Castle (Source: Author, 2019)

اسناد آشوری و زیویه :

واژه زیویه در اسناد معتبر آشور به عنوان محل امن ماناها ذکر شده است. اولین بار سارگون در سال ۷۱۶ ق.م. به زیویه اشاره و بعد از او در اسناد آشوربانیپا (۶۴۵ ق.م) تکرار شده است و با عناوین مختلف زیبیه (Zibie) یا اوزبیا (uzbia) نام برده شده اند. (Porada, 1965: 140). بیشتر محققین مانند بارت، ویلکینسون، دوآند و گدار به دلیل شباهت‌های آوایشان، روستای زیویه را همان زیبیه دانسته اند. تنها لوین در این مورد با شک و تردید به محل قرار گرفتن قلعه می نگرد (Muscarella, 1977: 205). با پذیرش این نکته که زیویه در اواخر سده هشتم در میان کتیبه های آشوری ذکر شده است و مشخص می شود که این مکان از لحاظ نظامی، سیاسی و ... محوطه مهمی بوده و چه بسا قبل از این هم محل مهمی بوده است.

زیبیه در پیشینه تاریخ :

در نام های متفاوتی که از باستان شناسان معروف از زیویه نقل می گردد، نام های « ایزی بیا ، اوزی بیا ، زی بیا و زیبیه » شایان توجه است (دیاکونوف، ۱۳۷۱: ۲۵۹). با این عنوان و نام جدید (زیبیه) ، عناوین و مسائلی که توسط مردم منطقه و باستان شناسان معروف از نام این قلعه مطرح می گردید ، جلوه واقعی تری به خود گرفته است ، از جمله : « زیبیه : متشکل از زاب بزرگ و زاب کوچک با عنوان (زابان) در اثر کثرت استعمال ، تبدیل به زیبیه می گردد و در منطقه و آثار باستانی کشور با عنوان زیویه شناخته می شود . حوضه رودخانه «جغتو» در کنار قلعه زیویه یکی از پر جمعیت ترین نقاط سرزمین مانناها و مادها و مرکز اقتصادی و بازرگانی کشور ماد بوده در آن زمان است و این منطقه با عنوان «زاموا» در تاریخ ماد شناخته شده است ، این رودخانه از رودخانه های پر آب و دائمی منطقه زیویه در حوالی شهر سقز بوده و در طول تاریخ با خود فرهنگ و تمدن و زندگی را به سرزمین مانناها و مادها هدیه نموده است. «کرانه جنوبی دریاچه ارومیه و حوضه رود «جغتو» و رودهایی که به موازات آن جاری اند در قرن نهم (ق.م) به نام زاموای داخلی موسوم بوده است که بعدها این ناحیه، هسته دولت ماننا را تشکیل داد و از قرن هفتم قبل از میلاد به بعد آن را می توان مرکز اقتصادی ماد شمرد. به این معنی که در آغاز مرکز اقتصادی سراسر مادها بوده است.» (دیاکونوف ۱۳۷۱ : ۸۶). سرزمین مانناها و نواحی تابع آن با آنچه در آینده ماد نامیده می شود، از لحاظ جغرافیایی و تاریخی یکی بوده و پادشاه مانناها «ایرانزو» که در شهر (ایزرتو) سقز کنونی حکومت و پادشاهی داشته، مطابقت خاصی با نام زو (زاب) و عنوان قلعه زیویه دارد. «پادشاهی که در ماننا فرمان می راند ایرانزو بوده که در حدود سال ۷۱۸ قبل از میلاد در گذشته است.» (دیاکونوف ۱۳۷۱ : ۱۶۵).

معماری بنای قلعه زیویه :

تنوع در شکل ظاهری قلعه ها موجب شده تا تصور شود که وجود قلعه ها قبل از این که ناشی از ضرورت انطباق با محیط جغرافیایی خاص بوده باشد و یا نتیجه شدت گرفتن ناامنی، متأثر از سبک معماری به خصوصی بوده است (پلانول، ۱۳۵۸ : ۲). در ساخت بنای زیویه، معماران آن از سطح ناصاف تپه برای ساخت مجموعه استفاده کرده اند که به شکل طبیعی در بخشی از آن شیب تند صخره ای تپه به معماران یاری رسانده است. بخش های دیگر زیویه توسط سازندگان آن تا حدودی هموار و صاف شده است. ساختار طبیعی تپه زیویه به صورتی است که معمار و سازندگان بنا را (احتمالاً) مجبور ساخته تا پاره ای از عناصر آن با موازین و اصول اولیه معماری تطابق و سازگاری نداشته باشد. (شکل ۲).

شکل ۲: تپه زیویه (مأخذ: نگارنده)
 Picture 2: Zivieh Hill (Source: Author)

بناهای به دست آمده و یا به عبارتی بناهای باقی مانده از تپه شامل : پلکان ورودی (که به شکل راه پله سنگی با ستون هایی در اطراف آن است) ، اتاق ها، تالار ستون دار، سکوها و حیاط سنگ فرشی است که توسط استروناخ مورد پژوهش قرار گرفته است (Stronach & Roaf, 2007).

یافته های تحقیق

الف (تحلیل و بررسی شاخصه های کالبدی معماری قلعه زیویه (جدول ۱).

جدول ۱: تحلیل و بررسی عناصر معماری قلعه زیویه (مأخذ: نگارنده)

Table 1: Analysis of the architectural elements of Zivieh Castle (Source: Author, 2019)

ردیف	عنوان	توضیحات
۱	ورودی با راه پله سنگی	<p>راه پله ای سنگی مسیر دسترسی اصلی مجموعه زیویه به حساب می آید که در شرق تپه قرار گرفته است. این راه پله شامل ۲۱ پله سنگی است. عرض پله های از پایین به بالا تغییر می کند و از ۹۰ سانتی متر و در پایین ۱۰۷۰ سانتی متر در بالا متغیر اند. ارتفاع هر پله کمابیش ۳۰ سانتی متر است. گویا دیوارهای اطراف پله های پایینی به دلیل حفاری های قاچاق و تجاری از بین رفته است و تنها آثار دیوارهای کناره راه پله سنگی در پله های بالاتر دیده می شود. (ملازاده ۱۳۸۳: ۲۲۵).</p>
۲	اتاق	<p>راه پله دیگری در داخل بنا قرار گرفته که در اطرافش و به طور دقیق تر در شمال آن، اتاق هایی را در بر دارد. امروزه بقایای آن فضاها مرمت شده و تاحدودی از نابودی کامل آن ها جلوگیری گردیده است که همین امر به درک هرچه بهتر نقشه و موقعیت قرارگیری و شکل دقیق تر آن ها به محققین یاری رسانده است. باتوجه به این بقایا، حدود ۶ اتاق به شکل مربع مستطیل به دست آمده که از طریق راهروهایی به هم متصل شده اند و اتاق ۶، راهرو یا درگاهی برای ورود ندارد. احتمال دارد راه ورودی آن از طریق سقف صورت می گرفته، بنابراین این اتاق ها به شکل زیرزمینی بوده اند. ساخت اتاق های متعدد در این بنا، جدای از این که می توانسته محل انبار غلات و ارزاق بوده باشد، می توانسته محلی برای جمع آوری هدایا نیز بوده باشد که از طرف مردم به نیايشگاه تقدیم می شده است.</p>
۳	تالار ستون دار	<p>تالار ستون دار، در شمال غرب ایران از محوطه هایی هم چون حسنلو، قرن نهم قبل از میلاد زیویه و فلاچی در قرون ۸ و ۷ ق.م. گزارش شده است. به نظر می رسد شکل گیری این سبک معماری مدیون ماناها بوده و بعدها توسط ملل دیگر هم چون اورارتوها، ماد و هخامنشی به شکل هنرمندان های تقلید شده است و تکامل می یابد (علیزاده و فیروزمندی، ۱۳۹۲: ۹۷). شاید مهم ترین بخش در بین مجموعه مکشوف در تپه زیویه، تالار ستون دار آن باشد. این تالار بر روی سکویی مسطح و هموار در شمال غربی تپه برپا گردیده است. تالار ستون دار زیویه با جهتی از شمال شرقی به جنوب غربی، مساحتی برابر با ۴۸ متر طول و ۲۳ متر عرض دارد که در آن دو ردیف ستون ۸ تایی وجود داشته است. از این مقدار، امروزه فقط ۱۱ پایه ستون در محل باقی مانده و با وجود دو پای ستون دیگر (یکی در دامنه شمالی تپه و دیگری در روستایی نزدیک زیویه) تعداد ۱۳ عدد از آن ها در آنجا وجود دارد. شکل ظاهری پایه ستون ها دایره ای بوده و قطر پایه ستون ها بین ۹ تا ۱۰۵ سانتی متر است (زارعی، ۱۳۸۶: ۱۷۴).</p>
۴	سکوها	<p>به طور معمول برای ساختن سطحی هموار، نیاز به انتخاب محلی مناسب و استفاده از ابزار مناسب بوده است. در زیویه نیز محل های مورد نظر باتوجه به نوع کاربری شان در حین ساخت بنا به مرحله ساخت در می آمدند که یکی از همین بخش ها، تالار ستون دار می باشد. در ساخت سکوها در تپه زیویه برای سطوح پایه و اولیه، ابتدا زمین را با استفاده از سنگ هایی در اندازه های متنوع تاحدودی هموار ساخته اند و سپس اقدام به ساخت مصطبه با استفاده از مصالح خشتی برای ایجاد سکوها کرده اند. خشت ها در فاصله ای نسبتاً دقیق و مشخص از یکدیگر قرار گرفته و فاصله فوق را با ملاتی محکم و چسبنده از خاک سفید، خاک رس و گاه پر ساخته اند، اما در ساختمان سکوهای مرحله بعد و پشت بندها این اصول رعایت نشده است و طبیعتاً سطح اولیه ناهموار بوده و چون ملاتی هم در ساختمان آن به کار نرفته، از این رو در لایه های بعد هم با چین و شکن بر روی یکدیگر</p>

<p>قرار گرفته اند(معمدی، ۱۳۷۶ : ۱۴۴). برخاف زندان سلیمان و قلابچی که به نظر می رسد بعد از سقوط دولت مانا استقراری در آن شکل نگرفته است (ملازاده، ۱۳۸۳ : ۲۲۷).</p>		
---	--	--

ب) تحلیل اشکال هندسی معماری قلعه زیویه :

در زمانهای بسیار دور انسانها برای برقراری ارتباط با یکدیگر از اشکال و فرم ها که بر روی سنگ ها، کتیبه ها یا دیوارها حک می شده است، استفاده می کردند. با گذشت زمان این اشکال رنگ و بوی حروف را به خود گرفته اند و به درستی که حروف خود تغییر شکل یافته اشکال می باشند. نشانه ها یا نمادها یا علائم معنی دار همواره درون نوعی شکل هندسی قرار دارند و باید اذعان داشت که حروف نیز که خود از تغییر شکل اشکال و فرمها به وجود آمده اند (جدول ۲).

جدول ۲ : نماد شناسی اشکال هندسی در معماری قلعه زیویه (مأخذ : نگارنده ۱۳۹۹)

Table 2: Symbolism of Geometric Shapes in the Architecture of Zivieh Castle (Source: Author, 2019)

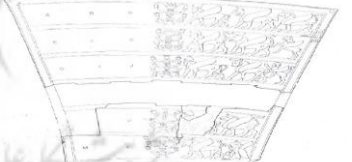

توضیحات	عنوان	ردیف
<p>دایره نشان دهنده حرکت و زمان است. نشان دهنده حرکتی بدون آغاز و پایان. چون دایره دارای هیچ شروع و پایانی نیست و اساسا بدون مبدا و مقصد است، از آن به زمان تعبیر می شود. دایره نشان یکپارچگی و نشان وحدت است. به همین جهت ابدیت را القا می کند. دایره در مقابل القای مفهوم سکون قرار دارد و اساسا مفهوم مجموعه زنجیرواری از حرکت را پی در پی، بدون تغییر و شبیه به یکدیگر نشان میدهد. دایره گاهی به دلیل همین مفهومی که القا می کند و شکل خود، به آسمان یا جهان معنوی نیز تعبیر می گردد. از آنجا که تعریف خداوند به این ترتیب است که خدا همه جا هست و در مرکز هر چیزی قرار دارد، از او به دایره نیز تعبیر می شود. زیرا مرکزش همه جا و محیطش هیچ کجاست. در بررسی های صورت گرفته در قلعه زیویه، دایره بیش از هر شکل هندسی بیشتری جلوه گری می کند. کل محوطه ی زیویه خود به شکل یک دایره است. اگر از نمای بالا به زیویه نگاه کنیم دایره ای می بینیم که بر قله ی کوهی نمایان شده است، همچنین در داخل محوطه ی زیویه میز دایره ای متعددی به چشم می خورد.</p>		<p>۱ دایره</p>
<p>برخلاف دایره که نماد حرکت، بی انتهایی و الوهیت بود، مربع نماد سکون و آرامش و ایستایی است. نماد پایداری و نماد هر آنچه استحکام را القا می نماید. مربع نماد برابری و برادری نیز می باشد. از آنجا که در مبحث نماد شناسی دایره گفتیم که دایره نماد آسمان می باشد، مربع نماد زمین در برابر آسمان است. مربع به راحتی تغییر شکل یافته و با تغییر کمی از زاویه آن به راحتی می توان شکل دیگری تولید کرد. یکی از بنیادی ترین اشکال هندسی محسوب می شود و بسیاری از معماران و نقاشان از کهن عاشق از این شکل الهام گرفته و آثار ارزشمندی به ثبت رسانده اند. در بنای قلعه زیویه مربع در داخل دایره قرار گرفته است، گویی چنین القا شده که مادیات در درجه ی دوم قرار دارد و نباید از دایره ی الوهیت فراتر رود. این مطلب یک اصل مهم در معماری قبل و بعد از اسلام هست که با مشاهدات محقق در زیویه مطابقت دارد. این رقم نمادی است از سازمان یافتگی و پویایی. شکل صلیب نیز القا کننده شکل مربع است و این دو یکدیگر را ارزش مفهومی بیشتری می بخشند. در مبحث دایره نوشتیم، دایره نماد الوهیت است، مربع هر جایی مقابل دایره است و به همین جهت معنی ماده و هستی را منتقل می کند. هر چه مربوط به مکان باشد با اشکال چهار ضلع و زاویه به خوبی می توان نمایش داد. همان عبارت چهاردیواری که از گذشته ها مثل بوده است. مربع دارای وزن است و استحکام دارد. در برخی موارد صراحت را بیان می کند و نشانه روشنی و واضیحی و قطعی بودن چیزی است.</p>		<p>۲ مربع</p>
<p>مثلث برنده است. نشانه تهاجم، نشانه سوزاندگی و نشانه سرزندگی است. مثلث نشانه آب، حیات و الهام بخش تاریخ مذاهب بیشمار در سراسر دنیاست. نشانه دوره های سه گانه حیات : تولد، رشد و مرگ است. از این رو نشانه سیر صعودی تکامل نیز می باشد. هریک اشکال مختلف مثلث نمادی از یک مفهوم هستند اما در کلیت چندان با هم توفیری ندارند. مثلث مختلف الاضلاع نمادی از هوا و وسعت است. مثلث قائم الزاویه نمادی از آب است که یکی از مهمترین مفاهیم برای مثلث می باشد. در برخی متون کهن و مفاهیم منتقل شده، مثلث متساوی الاضلاع نمادی از زمین است زیرا این حالت از مثلث نوعی سکون و استحکام را القا می کند. تمام وزن مثلث در همه جای آن یکسان است و به همین دلیل نشانه ای از پایداری و ثبات می باشد.</p>		<p>۳ مثلث</p>

<p>با بررسی های انجام گرفته مشخص شد که در قلعه زیویه از مستطیل هم استفاده شده است. مستطیل نماد نظم، فراخی و جمع گرایی است. در زیویه به طور مشهودی از شکل مستطیل استفاده شده است.</p>		<p>مستطیل</p>	<p>۴</p>
--	--	---------------	----------

ج) نماد شناسی اشکال گیاهان و حیوانات: زبان طبیعت، زبان فطری ماست. طبیعت مسکن اصلی و اولیه بوده است. انسان در میان گیاهان و حیوانات، زیر آسمان، روی زمین و نزدیک آب تکامل پیدا کرد و همه انسانها چنین میراثی را در ذهن و روح خود حمل می کنند. طبیعت اولین متنی بود که انسان پیش از اختراع سایر علائم و نمادها آن را خوانده است. ابر، باد و خورشید نشانه هایی از هوا، امواج و جریانهای مخالف آب، علامت صخره و زندگی زیر آب، غارها و حفره ها در صخره ها نشان دهنده سرپناه، برگها حاکی از غذا و صدای پرندگان هشدار برای شکارچی بوده است. در مغرب زمین ارتباط بین انسان و طبیعت با همین رابطه در مشرق زمین اختلاف اصولی و کلی دارد. در یکی از قدیمی ترین اسناد کتبی چین باستان در قرن هفتم یا هشتم پیش از میلاد شرحی راجع به زوج متضاد بین وینانگ و اثر متقابلشان بر یکدیگر ارائه شده است. بر اساس این طرز فکر تمام پدیده ها طبیعی، شامل یا تابع یک تضاد مضاعف هستند. مثلا بزرگی فقط از طریق قیاس با کوچکی قابل شناسایی است. این زوج های متضاد بر خلاف تضادشان، نفی کننده ی یکدیگر نیستند بلکه هر کدام آنها شرط وجود دیگری به شمار می روند. از برخورد این دو عامل متضاد، بایستی به سود هر دو عامل استفاده کرد و تنها از این طریق است که می توان به تکامل رسید. این طرز فکر مبنای فلسفه های گوناگون شرقی قرار گرفته و برای درک رابطه بین ساختمان و محیط نیز به ناچار تنها می توان از همین راه وارد شد. در بررسی های انجام گرفته در قلعه زیویه نیز شاهد چنین اشکالی در بدنه دیوارها و پلاک های عاج و زرین نیز هستیم که به صورت خلاصه در جدول ذیل اشاره شده است (جدول ۳).

جدول ۳: بررسی اشکال گیاهان و حیوانات (پلاک های عاج و زرین) قلعه زیویه (مأخذ: نگارنده ۱۳۹۹)

Table 3: Analysis of plant and animal shapes (ivory and gold plates), Zivieh Castle (Source: Author, 2019)

ردیف	تصاویر	عنوان و مأخذ
۱		<p>تصویر شماره ۱ - تصویر عاج زیویه و مأمورین دربار (زیویه) (Wilkinson, 1960).</p>
۲		<p>تصویر شماره ۲ - تصاویر افراد خارجی بر روی عاج و پلاک زیویه (Ibid)</p>
۳		<p>تصویر شماره ۳ - طرحی از قطعات مختلف یک پلاک (زیویه) که در تهران، سینسیناتی و اونتاریو نگهداری میشود (هلن جی. کنتور، ۱۹۶۰: تصویر شماره ۲، پلاک ۱) (Kantor 1960)</p>
۴		<p>تصویر شماره ۴ - سینه بند (پلاک) زیویه (دیاکونف، ۱۳۸۲: شکل ۳۷۳)</p>
۵		<p>تصویر شماره ۵ - اثر مهری از نوع سبک محلی منطقه حسنلو (طرح از میل مارکوس، ۱۹۸۹: ۵۵)</p>
۶		<p>تصویر شماره ۶ - زیور مربوط به کمربندی از طلا از قلعه زیویه (فیروز مندی و سر افراز، ۱۳۸۱: شکل ۳).</p>

تصاویر شماره ۷ - جزئیات تصاویر سبک محلی پلاک عاج زیویه (چارلز ورث، ۱۳۵۹: طرحهای شماره ۲ و ۳)		۷
تصاویر شماره ۸ - جزئیات تصاویر سبک محلی پلاک عاج زیویه (چارلز ورث، ۱۳۵۹: طرحهای شماره ۲ و ۳)		۸
تصویر شماره ۹ - تصویری از پلاک زرین (طلایی) زیویه (گیرشمن، ۱۳۴۹: شکل شماره ۴۳)		۹
تصویر شماره ۱۰ - پلاک زرین نمرود واقع در قلعه زیویه (Maxwell-Hyslop & Curtis, 1971: Plate XXXI, e.nd.9228)		۱۰

د) تحلیل یافته های معماری زیویه: این قلعه باستانی «زیویه» اگر چه یک شهر نیست ولی چهره ای از یک شهر را با تمام خصوصیات خود مجسم می سازد. چرا که تمام عوامل تشکیل دهنده ی یک شهر را در خود جمع نموده است. در زیویه هنر و صنعت در حد بسیار زیادی پیشرفت کرده بود و شاهد بر این گفته کارگاه های زرگری و سفالگری و ریخته گری است که وجود آنها در زیویه بر اساس مدارک باستان شناسی غیر قال انکار می باشد. همین بس که گریشمن نوشته است در زمینه های هنر و صنعت، آشوری ها همواره در طلب هنرمندان بومی این ناحیه (سقز کنونی) بوده اند. استاد جلیل ضیاء پور نویسنده ی کتاب «ماد بنیانگذاری اولین شاهنشاهی در غرب فلات ایران» نوشته است که مادها در پیشه وری و هنر نمای بر مفرغ و آهن به درجه ی عالی رسیده بودند، مصنوعات مفرغی زیویه نمونه ای از هنرهای آن دوران می باشد، در سنگ تراشی و صنعت سفال سازی و احتمالاً پارچه بافی پیشرفت کرده بودند و بعدها پارچه های مادی را بسیار ارج می گذاشتند. سفال زیویه را به پنج الی شش دسته تقسیم بندی کرده اند:

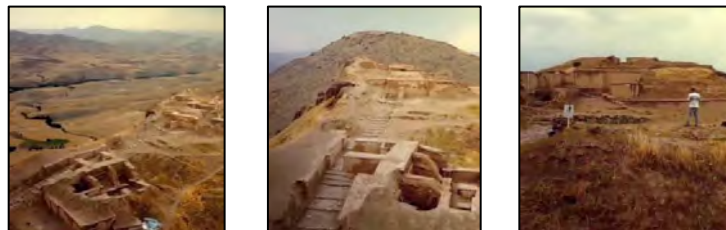
۱- سفال هایی که دست ساز هستند، این نوع سفال خشن بوده و گاه بصورت ناقص حرارت دیده است. ۲- سفال هایی که چرخ سازند و فاقد پوشش با بدنه ای نسبتاً قطور که برای پخت و پز مورد استفاده بوده رنگ این دسته از نخودی به مایل به صورتی تا قهوه ای سوخته و خاکستری مایل به قهوه ای متغیر است. ۳- نوع سوم نیز چرخ ساز است و گل آن خوب ورز داده شده و مغزی متراکم دارد. ۴- چهارمین دسته سفال زیویه با بدنه ای نسبتاً ضخیم تشکیل می دهد که در خمیره ی آنها شی قابل روئیت به کار رفته و پختی خوب دارد. رنگ این سفال از نخودی روشن تا آجری مایل به آفرایی می باشد. ۵- نوع پنجم سفال زیویه بسیار متنوع بوده و شامل شکل های مختلفی از ظروف و کاسه و کوزه مانند بوده و از ظریف ترین بدنه تا ظروفی با بدنه ای قطور را شامل می گردد. ۶- قطعاتی بسیار اندک از نوعی سفال در زیویه به دست آمده که غالباً بدنه ای ظریف را با نقوشی کنده به صورت نوارهای کمر بندی، زنجیره ای نقوش موج مانند مثلث های هاشور زده و ... تزیین کرده اند. اما سفال پدیده ای است بسیار نادر و شاید این زیویه است که همچنین سفالی را تا کنون توانسته معرفی کند، فرق اساس این دسته با سایر انواع سفال زیویه صیقل پذیری آن می باشد. در زیویه تاکنون دو کتیبه یافت شد، یکی به خط میخی که روی لوح طلا گویا هم اکنون در موزه لوور فرانسه نگهداری می شود و خانمی باستان شناس این کتیبه را به فارسی ترجمه کرده و متن آن چنین است: با هزاران کوشش و زحمت توانستم قلعه را که همان کرفتو بود و در اصل این کلمه کرفتو بوده است بعدها به کرفتو تبدیل شد و نیز آقای رشید کیخسروی در دوران بی خبری از کتاب باستان شناسی دانشمندان و محققین خبر داده است که کانال ارتباطی بین کرفتو و زیویه نیز بود و چگونگی خبر دادن به افراد را با آتش یا آینه های مخصوص بوده است. ساختمان زیویه دارای هفت بارو و یا هفت قسمت می باشد و این هفت بارو با خصوصیات خاص از هم جدا می شود و با نوع مصالح کاملاً متفاوت در هفت نقطه از کوه زیویه ساخته شده است و آثار این بارو اکنون کاملاً باقی مانده اند و این ساختمان مرکزی نخستین دادگستری ایران بوده و ویژگی برجسته ای داشته است. قلعه زیویه با هفت باروی مشخص به شرح زیر است (جدول ۴).

جدول ۴: بررسی هفت بارو (طبقه) معماری تپه زیویه (مأخذ: نگارنده)

Table 4: Analysis of the Seven Fortifications (Floor) of Zivieh Castle Architecture (Source: Author, 2019)

ردیف	توضیحات
۱	عبادت گاه یا مجموعه ساختمان ها بود که آثار آن در پای کوه زیویه در قسمت مسطح قرار دارد.
۲	بالاتر از باروی اول و در شرق کوه که اولین آثار ساختمانی در آن به چشم می خورد و بقایای یک منطقه مسکونی می باشد.
۳	این قسمت از ساختمانی محل کار و فعالیت افراد با نفوذ و امراء و صاحب منصبان عالی رتبه بوده است.
۴	محل دو سالن قابل مشاهده است، یکی از سقف ها روکش طلا و دیگری روکش نقره داشته و بقایای بجا مانده اتاقها و راهروها و یک بالکن زیبا، همه در این قسمت بنا شده اند.
۵	دیاکو مبتکر و سازنده ساختمان زیویه چون اعتقاد به معاد یعنی زندگی پس از مرگ داشته است، همزمان با

ساختمان زیویه این آرامگاه را نیز ساخته است و از آن به عنوان مقبره خانوادگی امراء و پادشاهان ماد استفاده کرده اند.		
آتشگاه در غرب مجموعه ساختمان زیویه و در فاصله مختصری با چشمه غربی کوه زیویه و در واقع در آخرین شیب و سرازیری کوه که از ساختمان اصلی حدود ۵۰۰ متر فاصله دارد قرار گرفته است.	باروی ششم	۶
دیواری است که دور تا دور کوه زیویه کشیده شده و تمامی مجموعه را حفاظت نموده است. آثار این دیوار هنوز هم در بسیاری از جاها به چشم می خورد و پی دیوار نیز قابل رویت است.	باروی هفتم	۷

شکل ۳: موقعیت جغرافیایی و معماری قلعه زیویه (مأخذ: نگارنده ۱۳۹۹)

Picture 3: Geographical location and architecture of Zivieh Castle (Source: Author, 2019)

ارتباط زیویه با سایر اماکن باستانی

گورستان در ۱ یک کیلومتری مقابل آبادی زیویه، این گورستان بر روی تپه تل مانند واقع شده و قبر یک خانواده است. چند جنازه در آن پیدا شد که میخ های مفرغی در بدن آنها فرو رفته است. ۲- گورستان نوروز بیگ واقع در ۳ کیلومتری شرق آبادی، این گورستان در مرز بین روستای قیلانتو و زیویه، اسکلت مردگانی بسیار تنومند در آن وجود دارد. ۳- گورستان دسته جمعی ابوالمومن واقع در ۶ کیلومتری جنوب شرقی، این گورستان زیارتگاهی است برای مردم آن ناحیه و افسانه ای در مورد آن وجود دارد که عبدالمومن یکی از صحابه و سپاه حضرت علی بوده است. ۴- آرامگاه پیر میکائیل واقع در ۵ کیلومتری غرب، کوهی به همین نام آرامگاهی بر روی آن قرار دارد که در افسانه ها پیر میکائیل را فرمانده یکی از سپاهیان حضرت علی می دانند. ۵- آرامگاه پیر سویسه ۴ کیلومتری جنوب شرقی. ۶- قبر پیر هزاره. ۷- گوره جولکه واقع در ضلع شمالی کوه زیویه شامل ۷ قبر بر سر راه آبادی قره ناو به عبدالمومن می باشد که جولکه در زبان عامی به معنای زرتشتی یا یهودی است. ۸- چشم درخت بادام. ۹- زیارتگاه دارتلیه در ۶ کیلومتری مقابل آبادی. ۱۰- خون کافر و مسلمان واقع در ۳ کیلومتری شمال غربی، کوهی به نام تاوه قران که نزدیک و مقابل کوه زیویه است که در افسانه ها آن را محل جنگ حضرت علی با افراد آن ناحیه می دانند. ۱۱- ده کهنه واقع در ۳ کیلومتری شمال غربی، در این محل آثار خشتی و گلی روستایی که با زیویه فرق دارد و شاید منطقه مسکونی افراد عادی زیویه باشد. ۱۲- قلعه گاه واقع در ۴ کیلومتری شمال غربی، قلعه بر خلاف شهرت فارسی به قلاع جنگی گفته می شود در زبان کردی به معنی اعیان نشینی یا امیر نشین می باشد. ۱۳- غار زیویه واقع در ۲ کیلومتری جنوب. ۱۴- غار کرفتو واقع در ۳۵ کیلومتری زیویه. ۱۵- کوه هفته وانان واقع در ۷ کیلومتری مقابل آبادی، در لغت به معنی فیهت اورنگ می باشد. در مرتفع ترین قله ی آن چشمه ای می جوشد که در افسانه ها آب هفتاد سد را تامین کرده است. ۱۶- آبشار محمود کژ در ۷ کیلومتری مقابل آبادی واقع شده است.

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده ها :

با بررسی بنای قلعه زیویه، می توان گفت تاثیر فرهنگ و قدرت دفاعی بر کل شکل آن مشهود است و این ادعای توصیفی را زیر نظر ۵۰ نفر از متخصصین به روش آماری که ارائه گردید، تایید نموده اند. از بین شاخص های موثر در معماری قلعه زیویه شاخص های جغرافیایی (فرهنگ، قدرت دفاعی، دین، نگرش های فلسفی) و شاخص های جغرافیای طبیعی (ارتفاع، نورگرایی، میدان دید وسیع، صعب العبور بودن) حائز رتبه ی اول تا چهارم گشته و در تمام تاریخ ۳۰۰۰ ساله ی این بنا، این شاخص ها با کم و کیف متفاوت همواره وجود داشته است. اگرچه در دوره ی مادها و بعد از آن یعنی مانایی ها بیشتر اهمیت داشته و این موارد نقطه ی عطف بنا بوده اند. (جدول ۵)، فاکتورهای تلفیقی انسانی و طبیعی (جدول ۶). کنش بین اندیشه های سیاسی و خلق ما به ازای آن در معماری قلعه زیویه (جدول ۷).

جدول ۵: وزن دهی شاخص های جغرافیای انسانی و طبیعی در خلق معماری قلعه زیویه (مأخذ: نگارنده ۱۳۹۹)

Table 5: Weighting of human and natural geographical indicators in creating the architecture of Zivieh Castle (Source: Author, 2019)

جغرافیای طبیعی	جغرافیای انسانی
ارتفاع و توپوگرافی	فرهنگ
صعب العبور بودن	قدرت دفاعی
میدان دید وسیع	دین
گرایش به نور	نگرش های فلسفی
دسترسی به آب	مسایل قومی و قبیله ای
پوشش گیاهی	زبان
جنس خاک	جهان بینی و ایدئولوژی
مقابله با سیل	دسترسی
استفاده از نیروی باد	زیبایی
موقعیت جغرافیایی نسبی	قدرت نفوذ و تسلط
استفاده از زاویه تابش آفتاب	قدرت و وجه اجتماعی

جدول ۶: مهم ترین فاکتورهای تلفیقی (انسانی و طبیعی) موثر در ساختار قلعه زیویه (مأخذ: نگارنده ۱۳۹۹)

Table 6: The most major integrated factors (human and natural) affecting the structure of Zivieh Castle (Source: Author, 2019)

تلفیق ویژگی های ژئومورفولوژی ساختمانی (ارتفاع نسبی با کاربری دفاعی)
ترکیب ویژگی های توپوگرافی با احساسات نور گرایی
ترکیب قدرت محوری با ایجاد برج و باروی غیر قابل تسخیر
استفاده از امتیازات جغرافیای طبیعی به جهت کاهش هزینه های دفاعی

شکل ۴: قلعه زیویه (مأخذ: نگارنده ۱۳۹۹)

Picture 4: Zivieh Castle (Source: Author, 2019)

جدول ۷: کنش بین اندیشه های سیاسی و خلق ما به ازای آن در معماری قلعه زیویه (مأخذ: نگارنده)

Table 7: The action between political ideas and their creation in return in the architecture of Zivieh Castle (Source: Author, 2019)

وضعیت معماری	نوع سیاست
قرار گیری در بین کرفتو و تخت سلیمان	تمرکز گرایی
خلق آثار معماری شهر قدرت و شهر معبد زیویه	پیوند سیاست و دین
الگوی ایرانی در ساخت قلعه زیویه	آرمان ایران شهری
وجود اختلاف ارتفاع نسبت به پیرامون	اندیشه طبقاتی
ساخت قلعه در نقطه ای با دید ۳۶۰ درجه	تسلط گرایی
استفاده از توان های جغرافیای طبیعی	تأثیرپذیری سیاست از محیط
ایجاد سازه های منسجم که پس از ۳ هزار سال هنوز پابرجاست	پایداری

چهار عامل جغرافیای انسانی (فرهنگ، قدرت دفاعی، دین، نگرش های فلسفی) با چهار عامل جغرافیای طبیعی (ارتفاع و توپوگرافی، صعب العبور بودن، میدان دید وسیع، نور گرایی) در ارتباط معناداری هستند، نتیجه گرفته می شود که تمامی وجوه معماری قلعه ی زیویه متأثر از فاکتورهای جغرافیای طبیعی و انسانی می باشند که در طراحی و خلق آثار جدید باید با طبیعت طراحی نمایند نه در برابر طبیعت. (جدول ۸)

جدول ۸: نتایج حاصل از وزن دهی شاخص های جغرافیای انسانی و طبیعی در خلق معماری قلعه زیویه (مأخذ: نگارنده)

Table 8: Results of the weighting of human and natural geography indicators in creating the architecture of Zivieh Castle (Source: Author, 2019)

جغرافیای طبیعی	جغرافیای انسانی	فرهنگ
تسلط بر اطراف، نزدیکی به آسمان به عنوان جایگاه خدا	ارزش های اجتماعی، هنجارهای موجود، دانش ها، باورها، قوانین، آداب و رسوم، هنرها	ارزش های اجتماعی، هنجارهای موجود، دانش ها، باورها، قوانین، آداب و رسوم، هنرها
غیر قابل تسخیر شدن، جلوگیری از دسترسی آسان	تسلط بر اطراف، نزدیکی به آسمان به عنوان جایگاه خدا	تسلط بر اطراف، نزدیکی به آسمان به عنوان جایگاه خدا
تسلط بر اوضاع، دیده شدن بنا از نقاط مختلف	میدان دید وسیع	میدان دید وسیع
استفاده از نور خورشید	نور گرایی	نور گرایی

منابع:

۱. پیوتروفسکی، بوریس (۱۳۸۳) تمدن اورارتو، ترجمه دکتر خطیب شهیدی، انتشارات سازمان میراث فرهنگی (پژوهشگاه)، تهران
۲. جاویدنیا، حسام الدین و هژبری، علی (۱۳۹۸). معماری بنای مکشوفه در تپه زیویه، قلعه یا نیایشگاهی در هزاره اول قبل از میلاد (غرب ایران)، مطالعات باستان شناسی پارسه، صص ۵۱-۶۷.
۳. چارلز ورث، مارتین ف (۱۳۵۹) پلاک عاج از زیویه، ترجمه دکتر یوسف مجیدزاده، مجله کد و کاو شماره ۳: ۳
۴. دیاکونف (۱۳۸۲) تاریخ ماد، ترجمه کریم کشاورز، انتشارات پیام، تهران
۵. ساعد موجشی امیر (۱۳۹۲) ارزیابی مجدد گاهنگاری آثار زیویه- مجله مطالعات باستان شناسی
۶. فیروزمندی، بهمن و سرفراز، علی اکبر (۱۳۸۲) استان شناسی و هنر دوران ماد، هخامنشی، اشکانی و ساسانی، انتشارات عفاف
۷. کایلر یانگ، تامس (۱۳۷۳) بازنگری عصر آهن ایران، نظریاتی مقدماتی برای ارزیابی عقاید پیشین، «ترجمه کامیار عبدی، مجله میراث فرهنگی، شماره ۱۲، ویژه نامه نخستین گردهمایی باستان شناسی
۸. گیرشمن، رومن (۱۳۴۹) ایران از آغاز تا اسلام، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران.
۹. معتمدی، نصرت... (۱۳۵۶) گزارش مقدماتی اولین فصل کاوش در تپه زیویه و گورستان چنگبار، وزارت فرهنگ و هنر.
۱۰. موری، راجر (۱۳۸۴) «آنچه که ایرانیان به مجموعه فرهنگی هخامنشی سپردند»، ترجمه کامیار عبدی، مجله اثر، شماره ۳۱ و ۳۲.

11. Kantor j. Helen (1960) "A fragment of a gold applique from Ziwie and some remarks on the artistic traditions of Armenia and Iran during the early first millennium B.C". Journal of Near Eastern Studies volume 19, pp: 1-14.
12. Levine, Levis D. (2004) "Politics and Geographic Scale in Iron-Age Iran", Proceeding of the International Symposium on Iranian Archaeology Northwesern Region, Tehran, Iranian Center for Archaeological Research, PP: 55-61.
13. Marcus , Michelle(1989) "Emblems of Authority, the seals and Sealings from Hasanlu 4Bb", Expedition., pp. 53- 63.
14. Muscrella Oscare White (1971) "Hasanlu in the ninth century B.C. and its relation with other cultural centers of the Near East", American Journal of Archaeology, vol.75, no.3. Jul., pp. 263-266.
15. Overlaet Bruno (2003), The Early Iron Age of the Pusht-i Kuh, Luristan, Acta Iranica. Porda Edith (1965) The Art of Ancient Iran, New York, , pp. 140-147. Rezvani H & Roustaei K. (2007) "A preliminary report on two seasons of Excavations at Kull Tarike Cemetery, Kurdistan, Iran", Iranica Antiqua, vol. XLII, pp. 139 – 184. Sabrina. Maras. (2005) "Notes on Seals and Seal use in Western Iran from 900- 600 B.C"., Iranica Antiqua vol. XL, pp.133-147.
16. Trait Distribution., The Art Bulltin, Volume 1 23. number4, pp: 536 - 560. Maxwell-Hyslop & J.E. Curtis (1971) "The Gold Jewellery from Nimrud", Iraq, vol. XXXI, Part2, pp: 101 – 112.

Abstract

Western Iran, during the reigns of Assyria and Urartu, was full of influential events. Meanwhile, the need to defend the land forced the Mannaeans to build well-structured buildings to preserve the land against plunder and destruction. At this time, people created a large structure in a place called (Zivieh hill) which has been introduced by researchers as (castle) or (palace-fortress). The present study is performed by the analytical-comparative and weighting method. We are trying to determine the weight of the impact of each of these factors in the architecture of Zivieh Castle to know this magnificent architectural work in a specialized way and to enumerate the human-natural geographical features of Zivieh region of Saqqez city, and use this data in designing phenomena for this area. To do this, we did field surveys to draw the architecture plan. Finally, the factors are weighed using the opinions of experts. The results indicate that a combination of natural and human geographical factors have affected the location, design, and architecture of Zivieh. Among natural factors, topography and altitude difference ranked first, and among human factors, the security factor had the highest weight.

Keywords: Geographical indicators, architecture, Zivieh Castle, human and nature

